

143340

A VERSENY ÉS A GAZDASÁGI REND

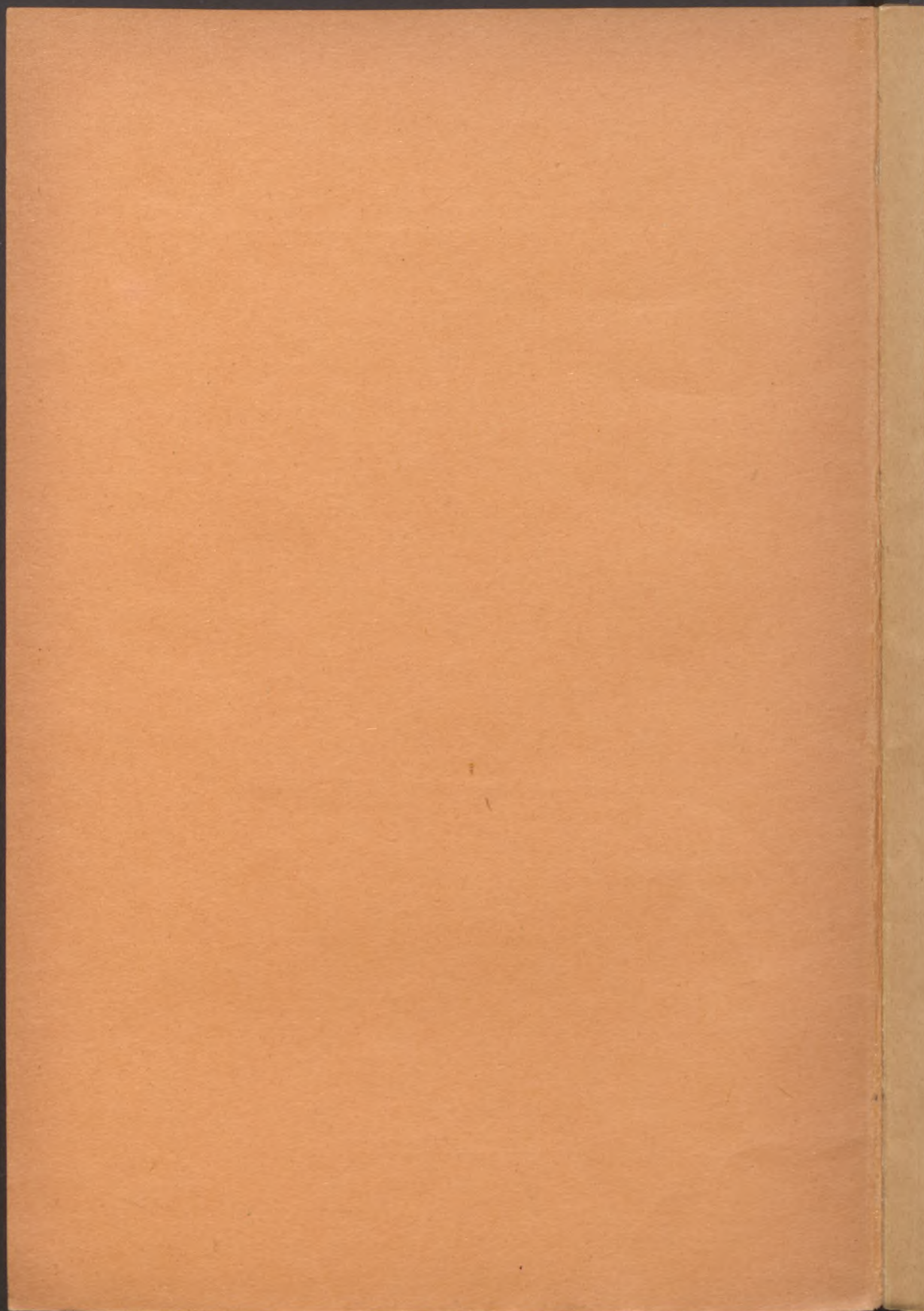
ÍRTA :

ifj. BOÉR ELEK

Különlenyomat

a „Közgazdasági Szemle” 1943. évi 6—7. számából

BUDAPEST, 1943

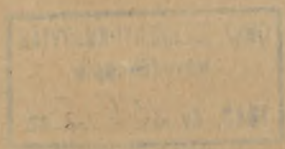
A VERSENY ÉS A GAZDASÁGI REND

ÍRTA :

ifj. BOÉR ELEK

Különlenyomat

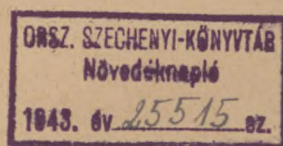
a „Közgazdasági Szemle“ 1943. évi 6—7. számából

BUDAPEST, 1943

143340

Tartalom: 1. Bevezetés. 2. Szabad verseny. 3. Szervezett verseny: a) monopolisztikus verseny és többes vagy összetett gazdasági rend, b) korlátozott és irányított verseny.

1. *Bevezetés.* A verseny két gazdasági rendnek szerves alkateleme: a szabad és az irányított gazdaságnak. A kommunizmus elvi síkon nem ismer tulajdonképpeni gazdasági versenyt, mert az egyenlőség a verseny ellentéte. Ha pedig a valóságban mégsem a versenynélküliség rendszerének felel meg, hiszen találkozunk benne a verseny maradványaival és pótszereivel, ez az egyenlőség szempontjából elvi ellentmondást jelent. Ezzel szemben az irányított gazdaság a versenyt szervesen be tudja illeszteni a maga gazdasági rendjébe, mert elvileg elismeri a korlátolt magántulajdont.

Az irányított gazdaság előretörése nemcsak hadi gazdasági, hanem békegazdasági probléma is, mert a múlt század hetvenes éveit óta a békegazdaságban is az állami beavatkozás fokozatos térhódítása észlelhető. A hadigazdaság viszont kikerülhetetlenül az erőteljesen irányított gazdaságban csúcsosodik ki, amelyben a gazdaság feletti célok nyomulnak előtérbe. Már most a közeljövő békegazdaságában a beavatkozás előre láthatóan nem lesz olyan sokoldalú, mint a mai hadigazdaságban, hanem az irányvonalak megszabására fog szorítkozni. Az irányítás azonban minden bizonnyal magasabb szinten fog megállapodni, mint a mostani világégés előtt. A verseny szabályozása tehát a békegazdaságnak is egyik alapvető kérdése lesz. Már csak ezért sem felesleges emlékeztetbe idézni a verseny jelentőségét. Minthogy pedig a gazdasági verseny ideáltipikus rendje a szabad gazdaság, kezdjük ezzel a renddel a verseny fogalmának elemzését, ami már csak azért is szükségesnek mutatkozik, mert bármily sokat is foglalkoztatta ez a kérdés a közgazdaságtant és a jogtudományt, mégsem alakult ki a gazdasági versenynek egy minden tekintetben kielégítő meghatározása.¹

¹ L. Franz Böhm: Wettbewerb und Monopolkampf, Berlin, 1933, 18. l.

A verseny a létérti küzdelem gazdasági formája, amely azonban számos fronton folyik. A gazdasági verseny fajtái közül központi jelentősége van a vállalkozók harcának, mindazonáltal a magunk részéről még sem mennénk olyan messze, hogy kizárólag azt a küzdelmet tartsuk versenynek, amelyet a vállalkozók folytatnak a fogyasztók megnyeréséért. Ezt az egyoldalú felfogást egyébként egy jogász képviseli, akinek tagadhatatlanul érdemei vannak a gazdasági verseny és a jogrend kapcsolatainak az elemzése körül. Franz Böhm-re gondolok, akinek a freiburgi professzorok közül alighanem a legnagyobb része volt a gazdaság rendezésére vonatkozó kiadványsorozatnak a megindításában.² Böhm a „harci rendet” kizárólag a termelőknek a fogyasztókért folytatott küzdelmére korlátozza, úgyhogy nem csak a vevőknek, hanem a szállítóknak a körzetét is a „békerend” területére helyezi át.³ A közgazdaságtan elmélete azonban többnyire nem értelmezi ilyen szűken a verseny fogalmát. Az általános árelmélet a fogyasztási javak piacának vizsgálatával kezdődik, és itt veszi figyelembe a vállalkozók és a fogyasztók küzdelmét. Ez a gazdasági verseny végső folyamata, amely elméleti szempontból kétségtelenül a legérdekesebb. De a gazdaságelmélet itt nem áll meg, hanem rendszerint a jövedelemelosztás fejezetében elemzi a termelési javak piacát,⁴ és a versenyt ily módon jövedelemelosztási harcra szélesíti ki. Ezt a harcot azonban a *hagyományos elmélet* csak az államnélküli forgalmi gazdaság szempontjából vizsgálta, más szóval csak a *szabad piac jövedelemelosztási küzdelmét tartotta szem előtt*, figyelmen kívül hagyva az állami beavatkozást, ami a liberáliszmus fénykorában túlnyomórészt jogosult is volt. Ily módon a hatósági jövedelemelosztás nem volt a gazdaságelmélet vizsgálódásának tárgya, pedig bizonyos verseny itt is észlelhető, ha annak a természetére lényegesen el is üt a szabad gazdaság jövedelemelosztási küzdelmétől.

Az irányított gazdaságban már nem elegendő a szabad piaci jövedelemelosztást figyelembe venni, hanem számolni kell az állami gazdaságpolitikával is, amely a termelésbe beleszól. A gazdasági közigazgatás az irányított gazdaságban a

² Ordnung der Wirtschaft, Schriftenreihe, herausgegeben von Franz Böhm, Walter Eucken, Hans Grossmann-Doerth. Stuttgart und Berlin. (A sorozat 1937-ben indult meg). A sorozat kiadványai közül bennünket ezen a helyen Franz Böhm és Leonhard Miksch-nek a gazdaság rendjéről illetve a versenyről szóló munkái érdekelnek, amelyek a gazdasági rend általános kérdéseivel foglalkoznak. Nem vesszük ellenben figyelembe a sorozat azon kiadványait, amelyek a gazdasági rend részletkérdéseit tárgyalják.

³ L. Franz Böhm: Wettbewerb und Monopolkampf, id. munka 264. l. és 272. l.

⁴ L. Heller Farkas: Közgazdaságtan, I. kötet: Elméleti Közgazdaságtan, negyedik, teljesen átdolgozott kiadás, Budapest, 1942, 91. l. köv.

központi irányítást és ellenőrzést öleli fel. Az államosítás azután már a teljes államszocializmus eszköze, úgyhogy az irányított gazdaságban elvileg nem is lenne helye. *A valóságban azonban egyik gazdasági rend sem teljesen monisztikus, hanem bizonyos mértékben plurálistikus.* Ekként az államosítás már a liberális gazdasági rendben is előfordult és az irányított gazdaságban is kisegítő szerepet játszik. Államosítás esetén pedig maga az anyagi termelés is a gazdasági közigazgatás feladatává válik. Ha a versenyt minden gazdasági rendben meg akarjuk ragadni, akkor a gazdasági versenynek a fogalmát a végletekig ki kell élelni. Ebben az esetben abból kell kiindulnunk, hogy a verseny egyfelől az egyenlőségnek az ellentéte, másfelől pedig a gazdálkodás eszközszerűségénél fogva alig van olyan cél, amelyet anyagi javak és szolgálatok nélkül meg lehetne valósítani. Így jutunk el *a verseny legtágabb fogalmához, amely úgy szól, hogy gazdasági verseny annyiban érvényesül, amennyiben a jövedelemelosztás során a magasabb teljesítmény magasabb anyagi ellenszolgáltatásban részesül.* A magunk részéről ennek a fogalomnak az alapjára helyezkedünk. *Ezen az alapon minden gazdasági rendben annyiban van gazdasági verseny, amennyiben a jövedelemelosztás nem egyenlő.* Az egyenlőség teljes megvalósítása pedig az utópiák birodalmába tartozik. A versenynek ebben a legtágabb értelemben vett fogalma nyilván kiterjed a jövedelemelosztás egész területére, tehát nem csak a piacra és a gazdasági közigazgatásra, hanem a közigazgatás minden egyéb ágára is.

A gazdasági verseny két szóba jövő fogalma a motívum és a teljesítmény ismérveit különféleképpen veszi alapul. Láttuk, hogy *a hagyományos felfogás szerint csak az a verseny gazdasági, amely úgy a motívum, mint a teljesítmény szempontjából annak tekinthető. Ez a gazdasági verseny a szó szoros értelmében.* De a gazdasági verseny második tágabb fogalmánál nem szükséges, hogy úgy az indítók, mint a teljesítmény gazdasági legyen. Elegendő, ha a kettő közül valamelyik gazdasági, mert ebben az esetben is van még a versenynek bizonyos gazdasági oldala is. Így a közigazgatás körében a teljesítmény többnyire csak a gazdasági közigazgatásnál gazdasági célú, de még itt sem szükségszerűen az, mert lehetséges, hogy az állam a gazdaság sajátos célját, a termelékenységet gazdaság feletti céloknak rendeli alá. Viszont a közigazgatás nem gazdasági ágaiban is érvényesülhet némi gazdasági motívum, amennyiben a jövedelemelosztás egyenlőtlen. Végül a gazdaságpolitika gazdaság feletti indító okokkal is törekedhetik a gazdasági teljesítmény emelésére. Ezek szerint a gazdasági verseny következő fő fajait különböztetjük meg.

A gazdasági verseny fő fajtái:

I.

Szabad verseny.

II.

Szervezett verseny.

1. korlátozott verseny:

- a) magángazdasági monopolizkus verseny,
- b) hatóságilag korlátozott monopolisztikus verseny;

2. hatóságilag irányított verseny:

- a) gazdasági indítóokkal,
- b) gazdaság feletti indítókkal, de gazdasági céllal.

2. *Szabad verseny.* A forgalmi gazdaság az *egyéni (individuális) versenynek* a színhelye és erre vonatkoznak elsősorban a hagyományos elmélet tételei. A fogyasztási javak piacán dől el végső fokon a versenynek a termelésre és a fogyasztásra gyakorolt hatása. A küzdelem itt két fronton pereg le és ezen az alapon különböztethető meg a belső és a külső verseny.⁵ A belső az eladók és a vevők csoportjain belül, a külső pedig a két csoport között megy végbe. A verseny a legáltalánosabb formális meghatározás szerint az egy célra törekvők küzdelme.⁶ Ez a meghatározás mindennemű versenyre vonatkozik, de a gazdasági versenyre nem alkalmazható bizonyos kiegészítések nélkül. Aki csak a vállalkozók egymás közötti harcát tekinti gazdasági versenynek, az aránylag egyszerűbb tényálladékkal áll szemben. Ha azonban a versenyt azonosítjuk az egész gazdasági küzdelemmel, és nézetünk szerint ez a helyes eljárás, akkor már bonyolultabb összefüggéseket kell vizsgálnunk. A sportversenyek például szokás a leggyakrabban felhozni a gazdasági verseny mibenlétének megvilágítására. De ezek a hasonlatok csak a belső gazdasági versenyre helytállóak, nem pedig a külső versenyre is. Vegyük pl. a lóverseny esetét. A „homogén” versenytársak, a zsekék küzdenek egy célért, mintahogy a vállalkozók harcolnak a fogyasztók megnyeréséért. A hasonlat tehát nem fedí a külső verseny fogalmát, mert itt „heterogén” gazdasági alanyok, vállalkozók és fogyasztók állanak egymással szemben. De hogy ez a külső verseny csak „kiegészítő” jellegű lenne, mint ahogy azt Deschesne állítja,⁷ azt már

⁵ Laurent Deschesne: *Le capitalisme, la libre concurrence et l'économie dirigée*, Paris, 1934, 76. l. köv.

⁶ L. Ludwig V. Wiese: Artikel „Konkurrenz“, *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 5. Bd., 4. Aufl., 1923, 826. l.

⁷ Laurent Deschesne: *id.* munka 77. l.

kétségbe kell vonnunk. A fogyasztó szava egyensúlyi helyzetben is nagyobb súllyal esik a latba, semhogy csupán kiegészítő félnek tekintessék; mert ha egyénileg a fogyasztó hiányos árúismeretei folytán gyengébb gazdasági alany is, mint a vállalkozó, a fogyasztónak ezt a gyengeségét a verseny gépezete erősen ellensúlyozza. Egyensúlyi zavarok esetén pedig a zavar természetétől függ, hogy a fogyasztó és vállalkozó piaci helyzete mennyiben módosul. A pangás likvidációs szakában, amikor túlkínálat mutatkozik, a fogyasztó jelentősége fokozódik, viszont rendkívüli árúhiány esetén, amikor a kereslet nagyobb a kínálatnál, megerősödik a termelő piaci helyzete. Fellendülés — mégpedig jellegzetes konjunkturális fellendülés idején más a helyzet, mert a jó konjunktúra elsősorban a termelési javak előállításának kiterjesztésében nyilvánul meg, úgyhogy a fogyasztási javak piacán nem mutatkozik lényeges eltolódás. Végeredményben tehát csak rendkívüli árúhiány esetén lehet a fogyasztó alárendelt helyzetéről szó. Ilyenkor a gazdasági verseny irányt változtat, úgyhogy nem a termelők versengenek a fogyasztókért, hanem fordítva. Míg a feleslegekkel rendelkező gazdaságban a verseny „eladási verseny“, addig az árúhiánnyal küzdő gazdaságban a verseny „beszerzési verseny“. ⁸ A békegazdaságban azonban úgyszólván állandóan eladási verseny érvényesül, ilyenkor pedig kétoldalú, belső és külső küzdelemnek kell tekintenünk a versenyt a fogyasztási javak piacán, és ez a helyzet a termelési javak piacán is. Az a jelzett jogászai felfogás, hogy a harcirend csak a vállalkozók egymás közötti versenyére terjed ki, közgazdasági szempontból kissé egyoldalú. Csak annyiban van helyes magva, hogy ebben a viszonylatban a legélesebbek a harc eszközei a fogyasztási javak piacán, ami különösen túlkínálat és monopolisztikus verseny esetén szembeszökő. A fogyasztók főeszköze, a magasabb ár fizetése, viszonylag enyhébb eszköz a vállalkozók harc eszközeihez képest, úgyhogy külön jogi szabályozást csak a vállalkozói harc igényel. Mindazonáltal a fogyasztók küzdelme is kétségtelenül verseny, amelynek gazdasági jelentősége le nem becsülhető. A termelési javak piacán azután a harc rend fokozottabb mértékben érvényesül a munkapiacon, mint a tőkepiacon és a földhasználat piacán. Tekintettel arra, hogy a weimari alkotmány kiemelte a munkapiacot és az őstermelést a szabad gazdaság rendszereiből, ⁹ Böhm a munkapiacot is a békerendhez sorolja a tőkejavak piacán lezajló minden egyéb versennyel együtt. ¹⁰ Ez

⁸ L. Max Stadler: „Der Wettbewerb in der gelenkten Wirtschaft“ in: „Aktuelle Fragen der Kriegswirtschaft, sieben Vorträge, Wien, 1942. 163. és 111. l.

⁹ L. Franz Böhm: id. munka 363. l.

¹⁰ A kérdéses hely a következőképpen hangzik: „a vállalkozó mint

azonban még a munkapiac szempontjából sem teljesen jogosult, mert a weimari Németország nem tudta intézményesen kizárni a sztrájkokat. A gazdasági verseny mindenesetre több fronton folyik még akkor is, ha sikerül kikapcsolni a munka és a tőke harcát. Ezért a gazdasági versenyt csak úgy tudjuk hiánytalanul megragadni, ha azt az egész gazdasági küzdelemmel, vagyis magával a jövedelemeloszlási harccal azonosítjuk. A gazdasági harc közös célja pedig a jövedelemszerzés. De a jövedelemeloszlás különböző körzetei közül a legjellegzetesebb mégiscsak a piaci jövedelemeloszlás, amely az anyagi termeléssel áll kapcsolatban. Itt zajlik le a legsajátosabb gazdasági verseny, amelynek indítóoka, — legalább is főindítóoka a szerzés, teljesítménye pedig a javak előállítás és szétosztása. Ezért tartotta a liberalizmus a szabad piaci jövedelemeloszlást a gazdasági verseny kizárólagos színhelyének.

A hagyományos elmélet egyes bírálói felületes módon szívesen hangoztatják paradoxon gyanánt azt a tételt, hogy a szabad verseny voltaképpen csak teljesen egyenletes jövedelemeloszlás mellett érvényesülhetne. Ez a tétel azonban ebben a formában nem látszólagos, hanem valóságos képtelenség, mert az egyenlőség a verseny ellentéte. Az egyenlőtlen jövedelemelosztás tehát egyenesen gazdaságlelektani előfeltétele a versenynek, mert e nélkül nem lehetne a magasabb teljesítményt magasabb anyagi ellenszolgáltatással jutalmazni. A kritikának annyiban van igaza, hogy a verseny elve nem tartozik azok közé az elvek közé, amelyek úgyszólván a végletekig kiélezhetők.¹¹ A szabad verseny határai szélesek, de nem vezetnek túl az individuális verseny láthatárán. A verseny csak olyan mértékben érvényesül, amilyen mértékben az egyenlőtlen jövedelemeloszlás még összeegyeztethető a gazdasági individualizmussal. Ezen a határon kezdődik a monopolisztikus verseny körzete. De maradjunk egyelőre a szabad versenynél. Az egyensúlyi elmélet találoán állapította meg, hogy a piacon addig áll fenn szabad verseny, amíg a piaci felek egyike sem tudja önállóan befolyásolni az árat, úgyhogy mindannyian alá vannak vetve a piaci tömegmozgalmak hatalmának. Amiképpen a piaci felek anonimitása jelentős mértékben megfér az egyenlőtlen jövedelemelosztással, aképpen az sem előfeltétele a verseny kielégítő működésének, hogy a valóságban a piacon teljes egyensúly uralkodjon. Mind-

idegen teljesítmények vevője... ezen szolgálatok eladóival szemben nem a harci rend, hanem a békerend területén áll."

L. Franz Böhm: Wettbewerb und Monopolkampf, id. munka 270. l.

¹¹ Már csak ezért is joggal állapítja meg Knight, hogy az individualizmus társadalomszervezési elve nem érvényesülhet kizárólagosan.

L. Frank Hyneman Knight: The ethics of competition and other essays, London, 1935, 58. l.

azonáltal célszerű vizsgálat tárgyává tenni, hogy a tökéletes és a kisebb súrlódásokkal működő verseny között mennyiben mutatkozik különbség. Teljes egyensúlyi helyzetben a gazdasági verseny egy álló harchoz hasonlít, amely a meghódított területek megtartásában merül ki. Egy ilyen szigorúan statikai állapot azonban először is csak egy előzetes selejtező verseny hatása alatt jöhetett létre, másodszor pedig az egyensúly megőrzése számottevő erőfeszítéseket igényel. Egyes jól bevezetett háztartási cikkeknel az Egyesült Államokban előfordult, hogy a termelő vállalatok elbizakodott örökösei abbahagyták a hirdetést s az eredmény az lett, hogy a szóbanforgó cikkek rövidesen teljesen kiszorultak, úgyhogy a vállalkozók tönkrementek.¹² A valóságban azután a szabad verseny többnyire súrlódásokkal jár, s ilyen kisebb mértékben dinamikus verseny esetén már nem csak a meglevő állások megtartásáról, hanem újak meghódításáról is van szó. Ennélfogva csaknem állandóan észlelhető nem csak a vevőkör részbeni elhódítása, hanem a verseny legélesebb dinamikus funkciója, a kiselejtezés is. A tökéletes szabad verseny mellett a teljesítmény az a fegyver, amellyel úgy a részleges, mint a teljes győzelem kivívható. Az a vállalkozó, akinek a teljesítményét a fogyasztók kevesebbre értékelik, kidől a versenyből, vagy legalább is részben elveszíti vevőit. A győzelemnek azonban nem szabad olyan teljesnek és tartósnak lennie, hogy monopóliumra vezessen, mert akkor a verseny önmagát falja fel. Nem szabad továbbá a versenynek annyira kieleződnie, hogy tömeges kiselejtezés útján súlyos egyensúlyi zavarokat, válságot és pangást idézzon fel. De kapcsoljuk ki egyelőre a verseny veszélyeit, illetve hátrányait, és nézzük a jól működő verseny előnyeit. Hogy a verseny nyomása növeli az egyéni felelősségérzetet és a leghathatósabban serkenti a magángazdasági kezdeményezést, ahhoz nem fér kétség. A verseny nyomása közvetlenül a vállalkozóra nehezedik, de az ő révén tovább gyűrűzik a tisztviselőkre és a munkásokra, s adott viszonyok között alkalmas a legnagyobb teljesítmény kiváltására. A vállalkozói kockázatra nézve csak azt akarjuk kiemelni, hogy ennek két ága van: *a jövedelmi és a vagyoni kockázat*. A forgalmi gazdaságban a termelés körében minden gazdasági alany visel jövedelmi kockázatot, csak annak mérve és természeténél különbözõ. Igazi vagyoni kockázatot azonban csak két gazdasági alany visel, a vállalkozó és a tőkés, akik között gyakran perszónalunio áll fenn. De ha a vállalkozó nem is tőkés egy személyben, akkor is felelőséggel tartozik a kölcsöntőkéért. Az anyagi felelősségnek ez a teljessége a verseny len-

¹² L. Warren C. Waite: Economics of consumption, New-York, 1928, 137. l. köv.

dító erejének alapvető jogi előfeltétele. A magántulajdoni rend előnye a gazdasági küzdelem terén itt nyilvánul meg a leghatározottabban. Az egyensúly megőrzése esetén azután a szabad verseny a fogyasztók érdekeit is a legjobban szolgálja, mert őket adott gazdaságtörténelmi helyzetben a viszonylag legnagyobb árumennyiséggel a legolcsóbban látja el. Az érdekharc a teljesítmény elvét juttatja uralomra és biztosítja az összhangot a hagyományos elmélet felfogása szerint. A szabad gazdaság bírálói azonban határozottan tagadják, hogy ez a rendszer a fogyasztók javára berendezett gazdaság lenne. Az bizonyos, hogy a piaci gazdaságban a fogyasztókat elsősorban a magánvállalkozók irányítják.¹³ Nem szabad azonban megfedkezni arról sem, hogy a fogyasztó minden gazdasági rendben a leggyengébb gazdasági alany, a kérdés csak az, hogy ki irányítja: a magánvállalkozók-e vagy az állam. A szabad gazdaság egyik alapvető kelléke a fogyasztó szabad választása, s minthogy a vállalkozók nem kényszereszközökkel, hanem a meggyőzés eszközeivel dolgoznak, a fogyasztás nagy arányú decentralizáltságánál fogva csak az jöhet szóba, hogy a vállalkozók durva visszaélései jogi szabályozás útján lehetőleg kiküszöböltessenek. A liberális rendszer a gazdasági szabadság eszméjének kibontakozásakor ezt a szabályozást többnyire elhanyagolta. A céhrendszer idején példának okáért sokkal erőteljesebben ellenőrizték az élelmiszerhamisításokat, mint a liberalizmus első évtizedeiben. A jogi szabályozásnak ezt a hiányát azonban a liberalizmus később részben pótolta,¹⁴ s ilyenfajta visszaélések kikapcsolása az igazi verseny szabadságát nem is gátolta. Ami már a minőség ellenőrzését illeti, itt az egyes gazdasági rendszerekben különböző a helyzet. A céhrendszer idején még lehetséges volt az árúk minőségének messzemenő ellenőrzése is, a szabad forgalmi gazdaság összehasonlíthatatlanul nagyobb differenciálódása folytán azonban egy ilyen részletekbe menő szabályozás a gazdasági fejlődést túlságosan akadályozta volna. Viszaélések mindennemű gazdasági rendben előfordulnak. Végeredményben tehát a szabad verseny rendszerének előnyei a fogyasztók szempontjából sokkalta nagyobbak, mint a hátrányai.

A termelékenység szempontjából azután különös figyelmet igényel a liberális gazdasági rendszernek a technikai haladáshoz való viszonya. A liberális gazdasági rend és az ipari for-

¹³ Az Egyesült Államokban becslés szerint a fogyasztók vásárlásainak mintegy fele részét döntően befolyásolja a hírverés és a szervezett eladás.

L. ifj. Éoér Elek: A fogyasztás gazdaságtana és irányítása. Közgazdasági Szemle 1939, 3—4. szám, II. rész 220. l. köv.

¹⁴ Az 1875. évi angol Public Health Act-al indult meg az élelmiszerforgalom behatóbb szabályozása a liberális korszakban.

radalom egyidőben bontogatta szárnyait, s a műszaki haladás ebben a gazdasági rendben öltött először szédületes arányokat, és hosszú ideig vele forrt össze. De ebből mégsem lehet egyszerűen arra következtetni, hogy a technikai haladás a liberálisizmus terméke és kizárólag hozzá van kötve. Ugy a gazdasági liberálisizmus, mint a műszaki haladás a szabadság eszméjének szülötte, csak hogy az egyik a gazdasági szabadság eszméjét testesíti meg, a másik pedig a tudományos kutatás szabadságának a kisugárzása. A természettudományi kutatás szabadsága azonban ma már a politikai és gazdasági rendszerektől úgyszólván teljesen függetlenné vált. Az irányított gazdaság és a technika viszonyára vonatkozólag ugyan főként még csak az 1914–18-as világháború óta állanak rendelkezésre tapasztalatok, és ezek is nagyrészt a hadigazdaságra, vagy legalább is a felfegyverkezési gazdaságra vonatkoznak. De már csak a haditechnika és a béketechnika között fennálló kölcsönös hatásokra való tekintettel sem lehet az irányított gazdaság műszaki teljesítményeit egyoldalú megítélésben részesíteni. Ehhez járul, hogy a vállalkozó és feltaláló rendszerint két különböző típust képvisel, úgy hogy közöttük csak kevés szerencsés esetben áll fenn személyi egyesülés. A vállalkozót elsősorban a szerzési ösztön hajtja, ami egy bizonyos határon túl a gazdasági hatalom znotivumává fokozódik, a feltaláló viszont sokkal inkább hozzáférhető nem gazdasági indító okok számára is. A korszellem tehát akkor is nagy találmányokra serkenthet, ha egyébként nem felel meg a szabad gazdasági rend követelményeinek. Egy dinamikus irányított gazdaságban a találmányok gazdasági kiaknázása békeidőkben sem maradna vissza a szabad gazdasági rendszer mögött. Az azonban tagadhatatlan, hogy az irányított gazdaságnak gazdaság feletti tényezőktől hajtott dinamizmusa nincs olyan intézményesen biztosítva, mint a szabad versenynél, amely állandó gazdaságlélektani alapokon nyugszik.

A verseny hatásait eddig egyensúlyi helyzetben vizsgáltuk. Vegyük immár figyelembe azokat az egyensúlyi zavarokat is, amelyek a konjunktúramozgalmak során lépnek fel. Hogy ilyen egyensúlyi zavar elvi hibának tekinthető, azt még a liberálisizmus számos híve is elismeri.¹⁵ A magunk részéről fontosnak tartjuk a belső és külső tényezők megkülönböztetését, amelyek a piaci gépezetet egyaránt mozgásba hozhatják. A külső okok, mint amilyenek elsősorban a háborúk, mindennemű gazdasági rendet megrázkódtathatnak, úgy, hogy ha ilyen okok hatásáról van szó, a szabad forgalmi gazdaság a felelősség egyrészétől

¹⁵ L. újabban Georg Halm: Die Konkurrenz. Untersuchungen über die Ordnungsprinzipien und Entwicklungstendenzen der kapitalistischen Verkehrswirtschaft, München und Leipzig, 1929, 190. l.

mentesül, de csakis egy részétől, mert ebben az esetben is nyitva marad az a kérdés, hogy nem lehetne-e a piaci gépezetet egy szilárdabb szerkezettel pótolni, amely nemcsak külső behatások, hanem belső gazdasági zavarok ellen is jobban fel lenne vértézve. Egy helyesen irányított gazdaságnak egyik legfontosabb feladata éppen az, hogy miként kapcsolja ki a gazdasági hullámmozgások szélsőséges kilengéseit anélkül, hogy a versenyben rejlő lendítő erőt feleslegesen csorbítsa.

3. *Szervezett verseny*: a) *monopolisztikus verseny és többes vagy összetett gazdasági rend*. A válságok és a pangások a szabad verseny rendszerének változó súllyal megismétlődő zavarai. Van azonban olyan állandó jellegű szervezeti elválkozás is, amely méginkább az irányított gazdaság karjaiba hajtja a gazdasági életet, és ez a monopolizálódás folyamata. Minthogy a szabadság az erőnek kedvez, az idők folyamán a gazdasági versenyből is kiemelkednek az erők és hatalmuk révén a verseny kizárására törekcsenek. Ekként a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségének fokozódásával a verseny egy bizonyos ponton túl saját magát önműködőleg korlátozza. Ez az irányzat azonban távolról sem korlátlan, hiszen még az iparon belül is csak bizonyos határok között érvényesül, dacára annak, hogy az ipar a legalkalmasabb talaj — a bányászat mellett — a monopólium számára. Így az Egyesült Államokban a monopolisztikus körzet a jelenlegi háború előtt az iparnak mintegy a felére terjedt ki; viszont a nagyiparnak a modern gazdasági fejlődésben betöltött vezető szerepe folytán mégiscsak óriási jelentőséggel bír. Mármost a gazdasági monopólium a legritkább esetben teljes, úgyhogy a gazdasági oligarchák között többnyire monopolisztikus verseny folyik. Mivel ezzel a kérdéssel más helyen foglalkoztunk,¹⁶ itt csak röviden utalunk arra, hogy mi a különbség a szabad és a monopolisztikus verseny között. A gazdasági oligarchák között rendszerint fegyverszünet áll fenn, amelybe sokszor belekényszerítik a nem monopolisztikus terjedelmű vállalatokat is. Ez a fegyverszünet azonban részleges szokott lenni, mert túlnyomórészt csak az árversenyre szorítkozik, úgyhogy a monopolisztikus megállapodások tartama alatt is folyik a nem-árszerű verseny a fegyvertársak között. Ennek főbb változatai a minőségi, a divatverseny s az eladás serkentése hírverés, utazók, hivatáscs eladók és különféle kedvezmények útján. A tökéletes szabadversenynek előfeltétele az árúk egyneműsége, ja valóságban azonban csak megközelítően szabad verseny szokott előfordulni, úgyhogy a nem-árszerű verseny már az individuális liberális rendszer mellett is ismeretes volt. Amikor azután ez a rendszert részben kiszorította a feudális liberalizmus, az

¹⁶ L. ifj. Boér Elek: Az amerikai kapitalizmus és a monopolisztikus verseny. Értekezések a Nemzetgazdaságtan és a Statisztika köréből, új sorozat I. kötet 6. füzet, Budapest, 1939.

árszerű verseny háttérbeszorulásával a nem-árszerű verseny lett a monopolisztikus verseny jellegzetes formája. Amellett a monopolisztikus egyesüléseken kívül állókkal szemben dúl a szabad verseny, amely a monopolisták részéről késhegyig menő versennyé fajul. Ez a verseny lappang a monopolisztikus egyesülések tagjai között is, de csak a fegyverszünet felborulásával újul ki a volt szövetségesek között, romboló hatásánál fogva azonban csakhamar újabb fegyverszünetnek ad helyet. A monopólium a győzelem a gazdasági verseny terén, csak hogy gyakran szem elől tévesztik, hogy ez a győzelem nem szokott teljes lenni, úgyhogy a gazdasági oligarchák korántsem pihenhetnek nyugodtan babéraikon. Pedig ez magyarázza meg azt a paradoxont, hogy egyfelől kisebb-nagyobb körzetekben csaknem állandóan tombol a késhegyig menő verseny, másfelől pedig a verseny monopolisztikus korlátozásai mégis csak mélyrehatók.

A gazdasági monopólium és a jogi rend kapcsolatait utóbbi időkben különösen Franz Böhm tette érdekes vizsgálat tárgyává. Felfogása minden egyoldalúsága dacára közgazdasági szempontból is figyelemre méltó. Miksch ugyan kissé túloz, amikor azon nézetének ad kifejezést, hogy a szabad verseny jogi rendezésének gondolatát Böhm formulázta először világosan.¹⁷ Hiszen már az antitrösztpolitikának is az volt a vezető eszméje, hogy jogi szabályozással biztosítsa a gazdasági szabadságot annyira, amennyire az a gazdaságosság szempontjával összeegyeztethető. Már a múlt század 90-es éveiben is számolni kellett a megváltozott termelési technikai viszonyokkal, amelyek a gazdasági élet számos körzetében a nagyüzemet tették a legéletképesebbé. Ezért a monopolisztikus nagyvállalatok megszüntetése már akkoriban sem jöhetett szóba, hanem a verseny szabályozása látszott az egyetlen helyes megoldásnak. Az antitrösztpolitikát azután nyomon követte a kartellpolitika. Mindkettő gyakorolt bizonyos fékező hatást, de a monopolisztikus versenyt, különösen a késhegyig menő versenyt nem tudta teljesen kizárni, sőt a kartellpolitika pld. Németországban a kartelleknek a kívül állókkal szemben bizonyos „harci privilégiumokat” is biztosított. Dacára annak, hogy a monopolisztikus verseny szabályozásának megindulása óta az állami beavatkozás kivétel nélkül minden államban fokozódott, Böhm még radikálisabban vissza akar kanyarodni a szabad verseny rendszeréhez.

¹⁷ L. Leonhard Miksch: Wettbewerb als Aufgabe. Die Grundsätze einer Wettbewerbsordnung. Ordnung der Wirtschaft, Heft 4. Stuttgart und Berlin, 1937. 11. lap. 5. jegyzet.

Misch, aki a verseny jogi rendezése szempontjából Böhm, a piaci formákat illetőleg pedig Eucken hatása alatt áll, azt a követelményt állítja fel, hogy a nem teljes verseny azon piaci körzeteiben, ahol a szabadverseny nem állítható helyre, a „kötött versenynek”, a teljes gazdasági monopólium körzeteiben pedig az „állami irányításnak” a szervezeti formáira kell áttérni.

mint a hagyományos antitröszt- és kartellpolitika, és felállítja azt a tételt, hogy két választás között van lehetőség: a jogilag rendezett szabad verseny és az irányító állami parancsszó között. A szabad verseny megfelelő jogi rendezését a liberalizmus fénykora elmulasztotta, de legalább nem nyújtott jogi alapot a magángazdasági piaci hatalom számára. Németországban azután az 1923. évi kartellrendelet legalizálta bizonyos mértékben a magángazdasági érdekeltek piaci uralmát. A legfőbb ideje tehát, hogy hathatósabb jogi rendezéssel vessen véget az állam a monopolisztikus harcnak, s ily módon a gazdasági élet minél szélesebb körzeteiben állítsa helyre a szabad verseny rendszerét; ott pedig ahol ez nem vihető keresztül, fel kell számolni a magángazdasági monopolisztikus érdekharccal, amely anarchikus állapotokra vezet és az állami irányítás fegyveréhez kell nyúlni.¹⁸ Lényegében így jellemezhető a freiburgi jogász fel-fogása, amelyet közvetlenül a weimári köztársaság bukása előtt fejtett ki,¹⁹ s amelyet azután újabb munkájában alkalmazott a nemzeti szociálista gazdasági rendre is.²⁰ Kartellelles álláspontja ekkor annyiban vált még határozottabbá, hogy most már ultima ratio gyanánt még az államosítást is megengedhetőnek tartja a gazdasági monopólium letörésére, ott, ahol az állami irányítás csődöt mond.²¹ Ennélfogva azt mondhatnók, hogy javasolt pluralisztikus, illetve kombinált gazdasági rendjében²² a liberalizmus inkább az államszocializmussal is hajlandó kezni, csak hogy a magángazdasági érdekeltségek hatalmának véget tudjon vetni. Böhm hevesen ellenzi a szintétikus gazdasági rendet, nyilván azért, mert attól tart, hogy a közérdek és a magánérdek szintézise helyett a csoportos magánérdekek kerekednének felül a közérdekkel szemben. Ezért gyanakvással nézi a termelők gazdasági önkormányzatát,²³ amely a szintétikus gazdasági rend legsajátosabb alkotása. Kétségtelen, hogy az igazi szintézis a gazdasági szellem gyökeres megváltozását tételezné fel, de hogy ez a legjobb esetben is csak egy lassú

¹⁸ Leonhard Miksch: Id. munka 24. l. köv.

¹⁹ L. Franz Böhm: Wettbewerb und Monopolkampf, id. munka 91. l. köv., 317., 328. l. és 353. l. köv.

²⁰ L. Franz Böhm: Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtschöpferische Leistung. Ordnung der Wirtschaft, Schriftenreihe. Heft. 1. Stuttgart und Berlin. 1937.

²¹ L. Franz Böhm: Die Ordnung der Wirtschaft stb. id. munka 172. l.

²² L. Franz Böhm: Die Ordnung der Wirtschaft stb. id. munka 8., 75. és 97. l.

Böhm azonos értelemben beszél többes (pluralisztikus) és kombinált gazdasági rendről. A magunk részéről a többes gazdasági rend kifejezését szerencsésebbnek tartjuk, mert a kombinált rend túlságosan közel áll etimológiai szempontból a szintétikus gazdasági rendhez, amellyel Böhm szembe akarja állítani.

²³ L. Franz Böhm: Wettbewerb und Monopolkampf, id. munka 160. l. köv.

fejlődési folyamat eredménye lehet, az aligha vonható kétségbe. Egyelőre tehát az állami irányítás óvja a közérdeket a jogosulatlan magánérdekekkel szemben. Böhm pedig belátható időn belül sem bízik a gazdasági szellem megváltozásában, s ezért javasolja azt, hogy legyen egymás mellett a gazdasági életnek több körzete, egy szabad és egy államilag irányított körzet, sőt szükség esetén egy államosított körzet is, amelyek különböző elveken nyugvó részleges gazdasági rendeket testesítenek meg. Ezen a ponton elvi ellentét áll fenn a *többes* és az *összetett* (szintétikus) gazdasági rend között, mert utóbbi lehetségesnek tartja a közérdek és a magánérdek szintézisét,²⁴ és így a gazdasági önkormányzattal szemben nem helyezkedik tagadó álláspontra, viszont a gazdaságpolitika átfogó szerepét illetőleg már csak fokozati különbség mutatkozik a két gazdasági rend között. A kombinált gazdasági rend híve is kénytelen elismerni, hogy ilyen értelemben bizonyos szintézis kikerülhetetlen.²⁵ *A kombinált (többes) gazdasági rend szigorúan véve csak részleges gazdasági rendeket ismerhetne, holott valamilyes egyetemes gazdasági rendnek is kell lennie, amely őket összetartja. Böhm kombinált gazdasági rendje tehát alapjában véve az összetett gazdaságnak az az enyhe faja lenne, amely a szintézist a lehető legkisebb mértékre szorítaná a végett, hogy az összekapcsolt részleges gazdasági rendek különállása a lehető legnagyobb mértékben megóvassék. A kombinált rend elgondolása azért érdekes, mert egyfelől felhívja a figyelmet a szintézis veszélyeire és hatáira, másfelől azonban tisztában van azzal is, hogy teljesen egyes gazdasági rend immár legfeljebb veszélyesen szélsőséges formában állhat fenn.* A gazdasági rendnek bizonyos pluralitása egyébként régi jelenség, hiszen már a pénzgazdaság kibontakozása óta észlelhető. A gazdasági fejlődési fokok tana körül lezajlott vita tisztázta azt a kérdést, hogy azóta a legtöbb országban egy pénzgazdasági és egy naturálgazdasági hányad áll fenn. De egy másfajta többség is jelentkezett, már a liberális korszakban is, hiszen a magángazdaságok egybeszővődéséből keletkező társadalomgazdaság mellett ott állott az államgazdaság is, amely nem egy országban nemcsak pénzügyi felségjogára támaszkodó másodlagos gazdaság,

²⁴ L. Heinrich Hunke: Grundzüge der deutschen Volks- und Wehrwirtschaft, Politik und Wirtschaft. Bd. 1. fünfte verbesserte Aufl., Berlin. 1940. 591. l.

L. továbbá Jahrbuch der Nationalsozialistischen Wirtschaft, Herausgeber Dr. Otto Mönckmeier, 1937. Zweiter Teil. Das nationalsozialistische Wirtschaftsrecht, 505. l.

és I. Walter Weddigen: „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre“ in die Verwaltungsakademie. Ein Handbuch für den Beamten im nationalsozialistischen Staat, Bd. III. Beitrag 57. 38. l.

végül I. u. a.: Grundriss der Wirtschaftstheorie unter besonderer Berücksichtigung der Volkswirtschaft. Jena, 1934. 99. l. köv.

²⁵ L. Franz Böhm: Die Ordnung der Wirtschaft stb. id. munka 8. l.

hanem elsődleges (termelő) államgazdaság is volt. A liberális gazdaságban is volt tehát egy államosított terület, amely kisebb-nagyobb mértékben kapcsolódott be a piaci rendbe, a szerint, hogy közjogi monopóliumot, vagy kedvezményeket élvezett, avagy a piacon egyenlő feltételek mellett versenyzett. De az államosított szektor csekély terjedelménél fogva a piaci körzet túlnyomónak volt tekinthető, s ezért joggal lehetett liberális gazdasági rendről beszélni. A gazdasági rend többes voltának egyik sajátos megnyilvánulása a szabad és a monopolisztikus piaci formák egymásmellettisége, amire különösen Eucken mutatott rá nyomatékosan.²⁶ A nyílt és zárt piaci körzetek problémája közel áll a szabad és a kötött gazdaság kérdéséhez, de mégsem esik vele egybe, mert volt a gazdasági monopóliumnak egy olyan szakasza is, amely nem volt államilag megkötve. Ez a korszak a múlt század 70-es éveitől az antitrösztpolitika és a kartellpolitika kezdetéig tartott. Mármost a gazdaság rendezési elveinek pluralitása egy igen fontos szempont. De gondoljunk arra is, hogy voltak olyan gazdaságtörténelmi korszakok, amikor a gazdasági rendnek egyik elve uralkodó jelentőségre tett szert a többivel szemben. Ebben a viszonylagos értelemben beszélhetünk *egyes gazdasági rendről*. Ezzel szemben a *kombinált gazdasági rendben*, amelyet kifejezetten *vegyesnek* is nevezhetnénk, a részleges gazdasági rendek különböző súllyal bírhatnak ugyan, de döntő súlya egyiknek sem lehet. Az egyes gazdasági rend már csak azért sem lehet egészen tiszta, mert minden gazdasági rend tartalmazza valamely kihalófélben levő rendnek a csökevényeit, és egyben magában hordja az eljövendő gazdasági rend csíráját is, amelynek nem is kell mindig teljesen újnak lennie, hanem az új életre kelt régi rend és a meglévő rend szintéziséből is fakadhat. Ilyen a mai irányított gazdaság is. Hogy azután a többes gazdasági rend bármelyik alkateleme irányában visszakanyarodhatik-e az egyes gazdasági rendek felé, azt csak további évtizedes gazdaságtörténelmi tapasztalatok dönthetik el. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a gazdasági fejlődés lényegében a szabadság és a kötöttség egyes és többes rendszereinek váltakozásában áll. Itt azonban az összetett rendnek a versennyel való összefüggései érdekelnek bennünket. A gazdasági monopólium felbukkanása maga után vonja a verseny irányítását, amely először — a feudális liberalizmus korában — a magángazdasági érdekesoportok kezébe van letéve. Mindaddig, amíg a piacnak ez a magángazdasági mono-

²⁶ Eucken a freiburgi professzorok között, akik a gazdaság rendezéséről szóló kiadványsorozatot megindították, a közgazdákat képviseli. Ő a „nyílt” és „zárt” keresleti és kínálati formák egymásmellettiségén kívül arra is nagy súlyt helyez, hogy ezek a formák egymással keveredve mint vegyes alakulatok is nagy szerepet játszanak.

L. Walter Eucken: Die Grundlagen der Nationalökonomie, Jena, 1940, 108. l. köv. és 125. l.

polisztikus szabályozása nem hívja ki maga ellen az állam külön rendszabályait, *liberalis korporatizmus*ról lehetne beszélni. Láttuk, hogy volt a szabályozatlan gazdasági monopóliumnak egy ilyen átmeneti korszaka is. A vállalkozói egyesülések azonban nem tevékenykedhetnek sokáig szabadon. A gazdaságpolitikának csakhamar közbe kell lépnie, s ily módon az oligarchikus liberalizmus elvezet az összetett gazdasági rend felé. A gazdasági tömörülések ellenőrzése is először egy elvileg liberális rendben ment végbe. De az irányított gazdaságnak is ez az egyik alapvető problémája, s amennyiben ez a gazdaság az új rendiség alapjára helyezkedik, felmerül a *gazdasági monopólium és a rendi szervezet* viszonyának a kérdése. Ez a helyzet minden új rendiségnél, legyen az korporatizmus, hivatásrendiség, vagy a rendiségnek bármely más faja. A versenynek és az irányított gazdaságnak a kapcsolataira nézve főként a német gazdasági rendet vesszük figyelembe, amely mint egy vezető nagyipari országnak a rendje különösen tanulságos a gazdasági tömörüléseknek az irányított gazdaságban kialakulófélben levő helyzetére nézve is. Mármint az új rendiség a régítől mindenek előtt a rendi szervezetnek a főhatalomhoz való viszonyára nézve tér el. A középkorban a rendiség az egyházi főhatalom égisze alatt érte el virágkorát. A világi főhatalom és a rendiség viszonya azonban az újkori abszolút monarchia kialakulása előtt nagyon ingadozó volt. A rendek gyakran harcban állottak a fejedelemséggel, és ez a viszály a központi hatalmat nem egyszer annyira meggyengítette, hogy a rendi széttagság kaotikus állapotokra vezetett. De másfelől a rendeknek a fejedelemséggel folytatott küzdelme volt a rendi alkotmányos fejlődés csírája. A rendek azonban egymással is harcban állottak, ami viszont a fejedelmi hatalom megerősödésének kedvezett. Az abszolút monarchia előtérbe nyomulásával azután a rendi partikularizmus hatalma megtört, s a rendek az abszolút fejedelemséggel szemben képviselik ugyan a nemzetet, de a központi hatalom szuverénitását immár nem veszélyeztetik. A rendi széttagságra újabban legfeljebb a liberális korporatizmus nyújthat némi hasonlóságot, amikor egyfelől a szakszervezetek államot alkotnak az államban, másfelől pedig a monopolisztikus vállalkozói egyesülések erősen befolyásolják az állami gépezetet. Az új rendiség két legjelentősebb formája, az olasz korporatív rendszer és a német hivatásrendiség azonban etatisztikus rendiség. A nemzeti szocializmus már 1920-ban felvette programjába a rendi szervezet követelményét,²⁷ amelynek a kiépítése az önkormányzat jegyében ment végbe.²⁸ A gazdasági rendiség ellen Németor-

²⁷ L. Max Frauendorfer: „Ständischer Aufbau“ in „Grundlagen, Aufbau und Wirtschaftsordnung des nationalsozialistischen Staates.“ Dritter Band: Die Wirtschaftsordnung des Nationalsozialistischen Staates. Beitrag 47. 19. 1.

²⁸ L. Max Frauendorfer: id. értekezés 14. 1.

szágban időnként elhangzó nyilatkozatok csak akként foghatók fel, hogy a rendiség nem szuverén szervezet,²⁹ amint hogy sohasem volt az a nemzeti szocializmus rendszerében. A rendi önkormányzati szervezet felépítése és az új gazdasági rendbe minden vonatkozásban való beillesztése természetsszerűleg bizonyos időt igényel. Ehhez járul, hogy azok a hatalmas erőfeszítések, amelyeket a totális háború megkövetel, kivétel nélkül minden államban a gazdaságnak mélyreható korlátozásait vonják maguk után, amelyek a békegazdaság visszatérésével részben el fognak esni. Már most úgy a szabad, mint a kötött gazdaságban a legnehezebb feladat a magángazdasági érdekeszortoknak a gazdasági rendbe való beillesztése. Az érdekeszortok harca a szabad gazdaságban ugyanazon gazdaságlelektani gyökérszállból sarjadzik mint az individuális verseny, de magának a gazdasági individuálizmussal egybeforrott versenynek a rendszere ellen tör. A szabad gazdaságban tehát nem gazdaságlelektani indító okai, hanem társadalmi hatásai miatt szorul szabályozásra a verseny. Ez a magyarázata annak, hogy a liberális rend csak korlátozza a versenyt olyan mértékben, hogy az a gazdasági individuálizmussal összeegyeztethető legyen. A szintetikus gazdaság azután a versenyt nemcsak korlátozni, hanem irányítani is akarja olyként, hogy az önérdéken kívül új gazdasági motívumokat is akar adni a gazdasági versenynek. Tisztában van azonban azzal, hogy a gazdasági szellem megváltoztatása milyen súlyos probléma. Ennélfogva a gazdasági vezetésnek csak egyik módja a gazdasági szellem befolyásolása, másik módja a

²⁹ Így Barth miniszteri tanácsos is leszögezte egy 1938-ban az ipari gazdaság szervezetről tartott előadásában, hogy „a gazdasági szervezetek nem lehetnek az állam hordozói. Ennek folytán minden rendi gondolat elvetendő. A rendi államban a rendek az állam hordozói és részt vesznek az állami akarat kialakításában. De az, akinek az államot kell szolgálnia, nem fejthet ki ilyen funkciót... A gazdasági szervezetek önkormányzati szervek.” (Idézve Müllensiefen nyomán.)

L. Dr. Heinz Müllensiefen: Freiheit und Bindung in der gewerblichen Wirtschaft. Kartellgesetzgebung und Marktordnung in der gewerblichen Wirtschaft, Hamburg, 1939. 65. l. köv.

Meg kell azonban jegyezni, hogy Barth téved, amikor megállapítja, hogy minden rendi gondolat elvetendő, mert a német önkormányzati szervezet mégis csak hivatásrendi alapon épül fel, amint azt már magában véve a „birodalmi élelmezési rend” léte is bizonyítja. A birodalmi élelmezési rendet nem fosztja meg rendi minőségétől az a körülmény sem, hogy nem egységes rend, hanem egyúttal gazdasági tömörülés (Zusammenschluss) is, mert nemcsak a földművesekre, hanem a mezőgazdasági termékek feldolgozásával és forgalomba hozatalával foglalkozó kézművesekre, kereskedelmi és ipari vállalatokra is kiterjed. Lásd erre nézve:

Ludwig Häberlein: Das Verhältnis von Staat und Wirtschaft mit besonderer Hervorhebung der Selbstverwaltung des Reichsnährstandes und der landwirtschaftlichen Marktordnung. Bd. 2. Berlin, 1938. 68. l. köv.

és I. Nagy Károly: Gazdasági közigazgatás a német nemzeti szocializmus rendszerében, Magyar Közigazgatástudományi Intézet 35. sz., Budapest, 1941. 16. l.

megfelelő jogi rendezés.³⁰ A kartelleknek a jogi helyzete azután több ízben módosult is az új német gazdasági rendben. Az 1933. július 15.-i, a kartellrendelet megváltoztatásáról szóló törvénynek legfontosabb intézkedése az, hogy a birodalmi gazdasági miniszterre ruházta át a kartellbírósnak azt a jogát, hogy a közgazdaság és a közjólét veszélyeztetése esetén a kartelleket feloszlatthassa, vagy valamely határozatnak a keresztülvitelét eltilthassa, ami a kartellek ellenőrzésének megszigorítását jelentette. De még nagyobb súllyal esik latba az ugyancsak 1933. július 15.-i keletű kényszerkartelltörvény, amelynek legfontosabb intézkedései a következők: A birodalmi gazdasági és élelmezési miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy piacsabályozás céljából vállalatokat új kartellekbe tömörítsen, vagy már fennálló kartellhez csatoljon (1. §. 1.), továbbá új vállalatok létesítését és meglevő vállalatok üzemének kibővítését vagy teljesítő képességének emelését bizonyos időre eltiltsa, vagy engedélyhez kösse. (5. §. 1.). A kényszerkartelltörvény egyfelől a világválság enyhítésének szolgálatában állott, másfelől pedig a gazdaság állami irányításának állandó alapjává vált. Ezen az sem változtat, hogy a kényszerkartellek alakításának és az új üzemek létesítésének, valamint a meglevők kiterjesztése tilalmának fegyverével a német gazdaságpolitika körütekintéssel él,³¹ mert ezeknek a rendszabályoknak már a lehetőségei is biztosítják az állami irányítás érvényesülését. Már most minden nagyipari állami gazdasági szervezete annyira bonyolult, hogy a leghatásosabb intézkedésekkel sem egyszerűsíthető le egy fokon túl. Hiszen a birodalmi ipari csoport mintegy 170.000 vállalatot ölel fel,³² az egész „ipari gazdaság” (gewerbliche Wirtschaft) pedig, amelyhez tudvalevőleg az ipar, a kereskedelem, a kézmű, a bankok, a biztosító intézetek, az energiagazdaság és az idegenforgalom tartoznak, több mint 3½ millió vállalatot foglal magában.³³ Az ipar teljes és közvetlen állami ellenőrzése túlnagy bürokratikus szervezetet igényelne, s amellett nem felelne meg az organikus gazdaság követelményeinek. Érthető tehát, hogy a birodalmi gazdaságügyi miniszter 1936. november 12.-i kartellrendelete bevezetésében leszögezte, hogy minisztériumának a jövőben el kell érnie, hogy a gazdaságpolitika irányvonalainak a kijelölésére szorítkozzék, a végrehajtás pedig bizarrak és ipari önkormányzati szervezetre, vagyis a csoportokra és a kamarákra.³⁴ De a végrehajtás terén a csopor-

³⁰ L. Heinrich Hunke: Id. munka 34. l.

³¹ L. Heinz Müllensiefen: id. munka 89. l. és 120—131. l.

³² L. Gliederung der Reichsgruppe Industrie, herausgegeben von der Geschäftsführung. 3. Ausgabe. April 1941, Leipzig und Berlin. 15. l.

³³ L. Heinrich Hassman: „Die Organisation der wirtschaftlichen Selbstverwaltung“ in „Probleme der gelenkten Wirtschaft“ Berlin, 1942. 93. l.

³⁴ L. Erlass des Reichswirtschaftsministers über Zusammenarbeit der

tok szerepe fontosabb mint a kamaráké. Bár a csoportokat, mint szakmai és a kamarákat, mint területi szervezeteket az egymásmellérendeltség jellemzi, olyannyira, hogy hatáskörük számos ponton keresztezi egymást, mégis a kamarák inkább az általános gazdaságpolitikai szempontokat, a csoportok pedig bizonyos gazdasági ágak érdekeit képviselik.³⁵ Ily módon a kartellellenőrzés terén is elsősorban az ipari csoportoknak a kartellekhez való viszonya bír jelentőséggel,³⁶ s ez a viszony Barth szerint 1938-ig három fejlődési fokon ment át.³⁷ Azóta pedig a „birodalmi egyesülések“ kifejlődésével a német kartellpolitika negyedik szakaszába lépett. Az első időszakban a csoportok és a kartellek meglehetősen egybeolvadtak. Az 1933. évi átállítás során ugyanis a csoportérdekek még túlságosan szóhoz jutottak. A vállalkozók azzal számoltak, hogy a rendi szervezet kiépítése kitűnő alkalmat fog nyújtani a kartellálódási mozgalom általánosítására, úgyhogy a verseny nyomásától megszabadulhatnak.³⁸ Ez a reményük azonban nem teljesedett be. A második időszakot (1934–36) az egymásmellettiség jellemezte, mert ekkor már az árak és a bérek állandósítása parancsolóan megkövetelte a csoportok és kartellek különválasztását, ami abban nyilvánult meg, hogy a csoportok piacsabályozó tevékenységtől általában eltiltattak. Ezen tilalom alól azonban mindinkább kivételeket kezdtek tenni. Ezt a folyamatot azután egyelőre megállította a birodalmi gazdasági miniszter jelzett 1936. november 12-i kartellrendelete, amely alárendelte a magángazdasági piacsabályozó egyesüléseket a csoportoknak és a kamaráknak, s ily módon a közvetlen kartellfelügyeletet is ezen önkormányzati szervekre ruházta át, viszont a piacsabályozást elvileg átengedte a kartelleknek azzal, hogy az ipari önkormányzati szervek tagozatainak a miniszter kivételesen indokolt esetben piacsabályozó tevékenységet engedélyezhet. A csoportokkal szemben fennálló általános piacsabályozási tilalom feloldása azért nem látszott kívánatosnak, mert ez alighanem a kartelmozgalom általánosulását vonta volna maga után. A csoportoknak — még-

Organisation der gewerblichen Wirtschaft und ihr Verhältnis zu marktregenden Verbänden vom 12. November. 1936.

³⁵ L. Heinrich Hassmann: Id. értekezés 95. l.

³⁶ Az 1942. április 20-i birodalmi rendelet az ipari gazdaság szervezetének egyszerűsítéséről és egységesítéséről a gyáripari és kereskedelmi kamarák számát tetemesen csökkentette és körzeti gazdasági kamarákká (Gauwirtschaftskammer) alakította át őket. Még nem lehet áttekinteni, hogy ez a reform a kamaráknak a szerepét a kartellek ellenőrzése terén megváltoztatta-e.

³⁷ L. Heinz Müllensiefen: id. munka 144. l. köv.

³⁸ L. Hanz Grossmann—Doerth: Wirtschaftsrecht einschl. Gewerbe-recht. Grundlagen, Aufbau und Wirtschaftsordnung des Nationalsozialistischen Staates. Zweiter Band, Gruppe 2: Beitrag 38. Berlin—Wien, 47. l. (A füzet, amely évszám nélkül jelent meg, 1938-ban lett lezárva.)

pedig az ipari és kereskedelmi csoportoknak — a kartellek felé rendelkezésével összeférhetetlenné vált az a korábban meglehetősen elterjedt eljárás, hogy ugyanazok a személyek legyenek a csoportok, illetve a kamarák és a kartellek vezetői. A rendelet (II. 1.) ennek folytán az ilyen személyi egyesüléseket elvileg eltiltotta — „legalább is olyan mértékben, amilyen mértékben a tárgyilagosságnak (a csoportok és kamarák tárgyilagosságának) a tagokkal szemben való biztosítása végett ezt szükségesnek mutatkozik.“ A csoportokból és a kamarákból álló ipari gazdasági szervezetnek általános feladata gyanánt a birodalmi gazdasági miniszter azt jelölte ki, hogy a tagokat minél inkább gazdaságosságra és a legmagasabb teljesítményre neveljék. Közlelebbről — a kartellek ellenőrzésén kívül — az önkormányzati szervezetnek a hatásköre főként a termelékenységnek, valamint a technikai haladás fokozásának s a nyersanyaggazdálkodásnak a kérdéseire, az üzemgazdasági racionalizásra, szakképzésre, és az árkérdésekben való javaslatlételre terjed ki.³⁹ A piacsabályozás, amely a kartellekre és a többi piaci egyesülésre hárult, kiváltképpen a termelésnek, az áraknak és egyéb eladási feltételeknek közvetlen szabályozásában áll. De a háborús korlátozások, különösen a hatósági árszabályozás folytán a kartellek keze erősen meg van kötve, hiszen már Goerdeler 1934. november 12-i árszabályozó rendelete végetvetett a kartellszabadságnak, mert új kartellek létesítését és a kartellárak emelését az árszabályozó hatóság engedélyéhez kötötte.⁴⁰ Nevezetes fordulat következett be a kartellpolitika terén a birodalmi egyesülések (Reichsvereinigungen) alakításával. Igaz, hogy csak részleges fejlődési irányzatról van szó, mert ezek az egyesülések mégcsak egyes meghatározott területekre szorítkoznak, de ez az irányzat elvileg oly jelentős, hogy a kartellpolitika 4-ik szakaszának kezdetét jelzi. Már közvetlenül a háború kitörése után az 1939. november 4-i rendelet „Über Gemeinschaftswerke der Gewerblichen Wirtschaft“ egyengette a birodalmi egyesülések⁴¹ útját, amelyeknek a megszervezése azonban természetesen nem mehetett volna végbe a kényszerkartelltörvénybe foglalt messzeemenő felhatalmazások nélkül. A birodalmi egyesülések helyzete az új gazdasági rendben ugyancsak nem forrott még ki teljesen. Szabályozásuk nem egységes, közjogi jellegük általános elismerésére sem került még sor, jól ismeretes azonban, hogy az új rendben „a közjogi és magánjogi alakulatok közötti régi kü-

³⁹ L. Eberhard Barth: Wesen und Aufgaben der Organisation der gewerblichen Wirtschaft. Gesetz und Wirtschaft Bd. 6, Hamburg, 1939, 133. l. köv.

⁴⁰ L. Hans Grossmann—Doerth: id. munka 16. l.

⁴¹ L. Emanuel Hugo Vogel: Das Problem der Leistungsgemeinschaften in der nationalsozialistischen Wirtschaft, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Bd. 156., H. 4. 1942, 274. l. köv.

lönbség teljesen háttérbe szorult.⁴² Valóban találó az a megállapítás, hogy a csoportok, amelyek a régi szabad gazdasági egyesületek helyébe léptek, „sem nem igazi állami közjogi testületek, sem nem magánjogi egyesületek... úgyhogy jogi fejlődésük még valószínűleg nem tekinthető lezártnak;⁴³ és hasonló a helyzet a birodalmi egyesüléseknél is. Minden esetre nem szenved kétséget, hogy azok a birodalmi egyesülések, amelyek egy egész iparágat ölelnek fel, az ipari önkormányzat terén új fejlődési irányt képviselnek. Közülük a legnevezetesebb — a Szén-Egyesülés mellett — az 1942. első felében megszervezett Birodalmi Vas-Egyesülés, amely a vasipari csoportok egyes feladatait is átvette. Az egész iparágakra kiterjedő birodalmi egyesülések nemcsak vízszintes, hanem egyben függőleges koncentrációk is. Vízszintes irányban összefoglalják a kartelleket, függőleges irányban pedig részben felölelik a kereskedelmet is. Ezek az egyesülések kezdik a kartelleket kiszorítani, hiszen a kívülállók is nem egy esetben bevonták már a magasabb közgazdasági teljesítmény érdekében a birodalmi egyesülésekbe, ami a csoportterdekekre sokszor sérelmes.⁴⁴ Ezek szerint megállapíthatjuk, hogy az új német gazdasági rendben a kartellpolitika fejlődése csaknem töretlenül haladt a magángazdasági csoportterdekek egyre szigorúbb szabályozásán át a kartelleknek az állami irányítás alatt álló gazdasági önkormányzati szervezetbe való beolvasztása felé, ami végső fokon egyértelmű lenne azzal, hogy a tulajdonképpeni — magángazdasági alapon álló — kartellek kihalásra volnának ítélve. De ismételten hangsúlyozzuk, hogy egyfelől ez a fejlődési irányzat csak részleges, másfelől pedig nem lehet előre látni, hogy a totális hadigazdasági alakulatokból a békegazdaság mennyit fog megtartani. Mindenesetre Vogel joggal mutathat rá arra, hogy az egész iparágakat átfogó birodalmi egyesülések felállításával az ipari szervezet közeledik a birodalmi élelmezési rend szervezeti elve felé.⁴⁵ Ez a rend valósítja meg tudvalevőleg a legteljesebb mértékben az államilag irányított gazdasági önkormányzat elvét, amelyet, ha tetszik, etatisztikus rendiségnek is nevezhetünk. A német gazdasági rend két legfontosabb önkormányzati szervezete, az élelmezési rend és az ipari gazdaság között ugyanis az az alapvető különbség, hogy a birodalmi élelmezési rend kezdettől fogva piacsabályozó jogosultsággal van felruházva, míg az ipari gazdaság területén, mint láttuk, az önkormányzati szervek ilyen jogosultsággal a legutóbbi időkig nem rendelkeztek. Más szóval a piaci rend az élelmezési rend körében totális, az ipari gazdaság

⁴² L. Justus Wilhelm Hedemann: Deutsches Wirtschaftsrecht: Ein Grundriss, Berlin, 1939, 125. l.

⁴³ L. Eberhard Barth: id. munka 24. l.

⁴⁴ L. Emanuel Hugo Vogel: id. értekezés 297. l.

⁴⁵ L. Emanuel Hugo Vogel: id. Értekezés 299. l.

körében ellenben eredetileg az egész vonalon részleges volt, amennyiben az ipari önkormányzati szervek hatásköre nem volt teljes, hanem még bizonyos teret hagyott individuális és monopolisztikus piaci körzetek számára is. A birodalmi egyesülések felállításáig tehát az új német gazdasági rend kifejezetten dualisztikus volt, mert különböző rendezési elvek érvényesültek az élelmezési rend és az ipari gazdaság területein. Amennyiben azonban a birodalmi egyesülések átveszik a kartellek piacszabályozó jogosítványait is, a piaci rend itt is olyan totálissá válik, mint az élelmezési rend körében. De láttuk, hogy még távolról sines eldöntve, hogy az új német gazdasági rend alapvető duálistusa meg fog-e szűnni. E körül a kérdés körül egyébként a gyakorlati gazdasági élet és a gazdaságpolitikusok körében is eléjétől fogva bizonyos nézeteltérések mutatkoznak. Az agrárpolitikusok inkább az élelmezési rend elveinek az ipari gazdaságra való kiterjesztését látnák szívesen,⁴⁶ míg mások, különösen a nagyiparhoz közelállók, ellene vannak annak, hogy a kartellek piacszabályozó jogosultságuktól megfosztassanak.⁴⁷ De bármilyen is legyen a gazdasági rend fejlődésének az iránya a jövőben, jelenleg mégis csak az a helyzet, hogy a német gazdasági rendben még nagyobb részt külön rendezési elv érvényesül a birodalmi élelmezési rend és az ipari gazdaság területén. Az élelmezési rend teljesen kiépített területe egy sajátos szintézist valósít meg: a szoros értelemben vett gazdasági versenyt kikapcsolja, hiszen szabad áralakulást nem ismer, mindazonáltal mégsem tekinthető államosított körzetnek, mert ha a vezéri elvnek megfelelően állami irányítás alatt is áll, mégis maga intézi a gazdasági igazgatást. A mezőgazdasági és ipari önkormányzat abban is lényegesen elüt egymástól, hogy míg az élelmezési rend közjogi testület,⁴⁸ addig az ipari gazdaság területén immár csak a kézműveskamarak elvitathatatlanul közjogi testületek, míg a birodalmi gazdasági kamarak és a körzeti gazdasági kamarak (Gauwirtschaftskammer) és a csoportok csak magánjogilag jogképesek, illetve jogképes egyesületek,⁴⁹ ami egyébként különösen a csoportokra nézve inkább csak formális jelentőséggel bír. Az ipari gazdaság szervezetének sajátos jellemvonása kettős arculata, amely az egyik oldalon az állam, a másik oldalon pedig a gazdaság felé tekint. Más szóval az ipari gazdaság szervezete „közvetítő” az állam és a gazdaság között, noha „az állami irányítás eszköze” is, úgyhogy a közvetítés manapság inkább az állami közigazgatás közvetítését jelenti. Ami pe-

⁴⁶ L. p. o. Ludwig Häberlein: id. munka 141. l. köv.

⁴⁷ L. p. o. Heinz Müllensiefen: id. munka különösen 79 l. köv.

⁴⁸ L. Theodor Maunz: Verwaltung, Grundzüge der Rechts- und Wirtschaftswissenschaft, Reihe Rechtswissenschaft, Hamburg, 1937, 174. l.

⁴⁹ L. Eberhard Barth: id. munka 50. lap és l. Handbuch des Aufbaues der gewerblichen Wirtschaft, herausgegeben von Hermann Teschemacher Bd. III. 21 és 26 l.

dig a piacsabályozást közelebbről illeti, ha az ipari önkormányzat nem is rendelkezik olyan általános piacsabályozó jogosultsággal, mint az élelmezési rend, viszont a hadigazdaságban a csoportok annyi államilag jóváhagyott rendeletet (Anordnung) bocsátanak ki, hogy piacsabályozó hatalmuk sokszor nagyobb a kartellekénél.⁵⁰

Vita tárgyát képezi a német irodalomban is az a kérdés, hogy mi a gazdasági önkormányzat természete. Münch a testületi önkormányzat mintaképének az élelmezési rendet tartja. Szerinte ezen önkormányzat legjellegzetesebb vonása — a közösségi eszme szellemében — az, hogy az állam a testületek feletti felügyelet helyett a testületek vezetését vette át.⁵¹ Ezen az alapon az önkormányzat egészen mást jelent, mint azelőtt. A német gazdasági önkormányzat tehát nem tekinthető a régi értelemben vett önkormányzatnak már csak azért sem, mert a gazdasági autonómiák nem maguk válasszák közgeiket, hanem a vezéri elv alapján kinevezik őket. Amellett pedig a kényszerszertagság elve is érvényesül. Ezzel szemben bizonyos fokig az önkormányzati elvnek felel meg, hogy a kinevezett vezetők nobile officiumot töltenek be, viszont az ügyvezetőknek az ipari gazdaság szervezete rendeltetésének megfelelően közbenső helyet kell elfoglalniuk a közhivatalnok és a vállalkozó között.⁵² Hedemann szerint nem a szó szoros értelmében vett önkormányzatról, hanem állami megbízásról, illetve bármikor visszavonható átruházott hatáskörrel van szó,⁵³ és Hassmann is kiemeli, hogy a mai rendkívüli időkben az ipari önkormányzati szervekre átruházott ügyek elsőbbséget élveznek a tiszta önkormányzati ügyekkel szemben.⁵⁴ Méginkább elmosódik a határ a saját és az átruházott hatáskör között a gazdasági önkormányzat másik nagy ágazatánál, a birodalmi élelmezési rendnél.⁵⁵ Nézetünk szerint azok járnak a helyes nyomon, akik a német gazdasági önkormányzat lényegét abban keresik, hogy az önkormányzati közgeeknek egy része gyakorlati szakember. Ez a követelmény minden esetre főként a decentralizált szerveknél valósult meg, míg a központi szervezet túlnyomó részt közhivatalnoki jellegű.⁵⁶ Kehrl kamarai elnök, aki óva int a túlbürokratizálás veszélyétől, egyenesen azt hangoztatja, hogy a jelenlegi ipari szer-

⁵⁰ L. Eberhard Barth: id. munka 83. lap.

⁵¹ Kurth Münch: Wirtschaftliche Selbstverwaltung, Hamburg, 1936.

24. l.

⁵² Hassmann minden esetre következetesen állítja fel ezt a követelményt.

L. Heinrich Hassmann: id. értekezés 102. l.

⁵³ L. Justus Wilhelm Hedemann: id. munka 185. l. köv.

⁵⁴ L. Heinrich Hassmann: id. értekezés 94. l.

⁵⁵ L. Theodor Maunz: id. munka 174. l.

⁵⁶ L. Hans Kehrl: Bürokratische oder unternehmerische Wirtschaft. Beihefte der Rhein-Mainischen Wirtschaftszeitung. H. 13. 2. Aufl., 1942. 30. l.

vezetben „az igazi önkormányzat számos ponton kezd megvalósulni“, de teljes önkormányzati szervezetről csak akkor lehet majd beszélni, ha a helyes szellemtől áthatott gyakorlati gazdasági szakemberek maguk veszik át az ipari önkormányzatot.⁵⁷

Az ipari önkormányzat kérdése azonban nem ítéltető meg egyformán a hadigazdaság és a békegazdaság szempontjából. A jelenlegi világháború kitörése előtt az élelmezési rendtől eltérőleg az ipari gazdaság alapelve a verseny volt,⁵⁸ amelybe az ipari önkormányzatnak csupán bizonyos rendet kellett belevinnie, hogy a gazdasági versenyt igazi teljesítményversennyé avassa. De nyilvánvaló, hogy a verseny rendszere a mai erőteljes hadigazdaságban, különösen az árszabályozás, a nyersanyag-gazdálkodás és a jegyrendszer révén, a legtöbb vonatkozásban szünetel, mégpedig nemcsak azokban az államokban, amelyek a békegazdaságot is irányított gazdaságnak tekintik, hanem azokban a hadviselő államokban is, amelyek békés időkben — a lehetőség határain belül — ragaszkodnak a gazdasági liberális-mushoz. A békegazdaság szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy az új német gazdasági rend az ipari gazdaságot a verseny területe gyanánt jelöli ki, mert a békegazdaságban az ipari önkormányzat Janus-arca újra inkább a gazdasági élet felé fordulhat. A verseny színtere gyanánt azonban elsősorban az ipar és kereskedelem nem monopolisztikus körzetei jönnek szóba, bár a monopolisztikus körzetekben is érvényesülhet bizonyos magángazdaságilag korlátozott verseny. Itt tehát megszébbmenő szintézis lehetősége áll fenn, mint az élelmezési rendnél. De elvégre még a liberális korszakban is az ipar és a kereskedelem volt a szabad verseny két legfontosabb területe, úgy-hogy itt fog elsősorban eldőlni, hogy a német békegazdaság inkább a többes, vagy a kifejezettebben szintétikus gazdasági rend felé fog-e haladni. A birodalmi egyesülések kétségtelenül megfelelnek az összetett rend elvének, feltéve, hogy csak a monopolisztikus harc azon szektoraira szorítkoznának, amelyek jogi szabályozással nem változtathatók át a rendezett verseny színhelyévé. De bár mily sok érvet is sorakoztat fel Franz Böhm pluralisztikus gazdasági rendje mellett, mégis kérdésesnek tartjuk, hogy a kartellek állami ellenőrzése kockázatosabb lenne, mint az államosítás. Tagadhatatlan, hogy a gazdasági bürokráciának igen magas etikai színvonalon kell állania, hogy a kartellellenőrzés nehéz feladatát megfelelően be tudja tölteni, és hozzátehetjük, hogy számos országban hosszabb időre van szükség egy életképes gazdasági közigazgatási szervezet nevelésére. Az a veszély is fennforog — legalább is kedvező gazdasági helyzetben —, hogy a magángazdasági állások jövedelme-

⁵⁷ L. Hans Kehrl: id. előadás 29. 36. és 38. 1.

⁵⁸ L. Hans Grossmann—Doerth: id. munka 2. 1. köv. és 32 1.

zőbb volta éppen a gazdasági közigazgatás legkiválóbb szakembereit csábítja át a magánvállalatokhoz.⁵⁹ Mindazonáltal a magunk részéről nagyobb veszélynek tartanók az államosítást — a termelékenységre gyakorolt kedvezőtlen hatása miatt — mint azt az eshetőséget, hogy a monopolisztikus harc bizonyos lehetőségei fennmaradnak; mertha csak lappang is ez a lehetőség, már akkor is nagyobb gazdaságosságra kényszeríti a gazdasági oligarchákat, akiket termelés-technikai szempontból nélkülözni nem lehet.

3/b) *Korlátozott és irányított verseny.* Akik a gazdasági versenyt az anyagi termeléssel összefüggő piaci jövedelemeloszlásra korlátozzák, azok megelégedhetnek azzal, hogy a szabad versenyen kívül csak korlátozott versenyt különböztessenek meg, viszont minden versenyt, amelyet hatóság rendez, kizárnak a gazdasági verseny köréből.⁶⁰ De már bevezetésképpen előrebocsátottuk, hogy a magunk részéről a gazdasági verseny legtagabb fogalmából indulunk ki, s ennél fogva a korlátozott versenyen kívül megkülönböztetjük az irányított versenyt is a szervezett versenynek egy másik faja gyanánt. Így jutunk el a szervezett verseny három formájához: 1. a tisztán magángazdasági monopolisztikus versenyhez, 2. a hatóságilag korlátozott monopolisztikus versenyhez és 3. a hatóságilag irányított versenyhez. Gyakorlatilag ma már főként csak a második és a harmadik eset jön szóba, mert a múlt század 90-es évei óta a hatóságilag nem korlátozott monopolisztikus verseny korszaka lassanként lejárt. A „szervezett” verseny fogalma szerencsésebb, mint a „szabályozott” versenyé, mert bizonyos jogi rendezettség nélkül szabad verseny sem állhat fenn. Erre való figyelemmel Miksch találóan választja külön — jogi alapon — a szabad versenyt a kötött versenytől aszerint, hogy az előbbi az általános versenyjog,⁶¹ utóbbit pedig a különös versenyjog szabályozza. A különös versenyjog eddig Németországban is főként

⁵⁹ L. Franz Böhm: Die Ordnung der Wirtschaft, id. munka: 177. l. köv.

⁶⁰ Így jár el p. o. Miksch, aki három állami gazdasági rendező elvet különböztet meg: a szabadversenyt, a kötött versenyt és az állami irányítást.

L. Leonard Miksch: id. munka 12. l.

⁶¹ A német általános versenyjog főforrásai a tisztességtelen versenyről szóló törvény és a polgári törvénykönyv. Jelentős lépés volt a gazdasági meggyőződésről szóló 1933. évi törvény meghozatala, amely Gazdasági Meggyőzési Tanácsot állított fel mindennemű nyilvános és magánmeggyőzés (hirdetés, hírverés, kiállítások, vásárok) ellenőrzésére. Az 1934. december 21.-i rendelet a versenyről közelebbről csak az alákinálást (Schleudern) szabályozza, de előszava mintegy körvonalazza az állam programját a „teljesítményen és felelősségérzetten alapuló”, illetve az „egészséges” versenyre nézve.

L. Hans Grossmann—Doerth: id. munka 5. l. köv. és Justus Wilhelm Hedemann: id. munka 112. l.

a kartellek oligopolisztikus versenyére terjedt ki.⁶² Ami az irányított versenyt illeti, az egyfelől jórészt még túlságosan újkéletű, másfelől pedig, mint látni fogjuk, nem is minden vonatkozásban olyan közvetlenül gazdasági természetű, hogy máris a különös versenyjognak egyik sajátos részterületévé fejlődött volna ki.

A szervezett verseny változatai közül az előző pontban foglalkoztunk a monopolisztikus versennyel, amely a múlt század utolsó évtizede óta mindinkább korlátozott versennyé vált. A feudális liberalizmusnak ez a korszaka, amely a tiszta liberalizmus és az irányított gazdaság között állott, számos téren, így a szociálpolitika, kartellpolitika, vámpolitika terén megbarátkozott az állami beavatkozással. A gazdaságpolitika szóbanforgó ágai közül főként a vámpolitika gyakorolt irányító befolyást, mert nemcsak korlátozta a versenyt világgazdasági viszonylatban, hanem egyben a belföldi termelés irányát is bizonyos mértékben megszabta, bár a liberalizmussal leginkább összeegyeztethető enyhe beavatkozással: az ár lineáris befolyásolása révén. A gazdaságpolitika azonban egyébként a késői liberalizmus korában túlnyomórészt korlátozó rendszabályokban merült ki. Az irányított verseny már csak az irányított gazdaságban és a teljes államszociálizmus rendszere mellett játszik nevezetes szerepet. Az irányított versenynek két főfaja van: az egyiknek az indító oka gazdasági, a másiké gazdaság feletti, a második esetben azonban a verseny céljának kell gazdaságinak lennie, holott az első esetben ez nem okvetlenül szükséges. A gazdasági motívum nyilván a szerzési ösztön, amely még a teljes államosítás esetén is érvényesül a jövedelemeloszlás egyenlőtlensége erejéig. Az bizonyos, hogy a szerzési ösztön érvényesülésének lehetőségei itt sokkalta szűkebb határok között mozognak, mindazonáltal éppen a Stakhanovizmus példája mutatja, hogy a magasabb teljesítménynek magasabb anyagi ellenszolgáltatással való jutalmazása de facto még a legszélsőségesebb gazdasági rendben is a verseny egyik hajtóereje lehet. A Stakhanovizmus esetében különben gazdasági és gazdaságfeletti mozzanatok keverednek össze, úgyhogy Dietze — egyébként kitűnő értekezésében téved, amikor azt állítja, hogy a kollektívizmus csak technikai versenyt ismer.⁶³ Ezzel szemben az a messzemenően elterjedt felfogás helytálló, hogy az akkordberek rendszere, amely ellen — közbevetőleg megjegyezve — a marxizmus annyit küzdött az egyenlőség nevében a liberális korszakban, a bérek minden egyéb differenciálásával együtt a szerzési ösztönt állítja újból

⁶² Miksch ennek a különös versenyjognak a nem teljes verseny egyéb körzeteire való kiterjesztését is sürgeti.

L. Leonhard Miksch: id. munka 12. és 139. l.

⁶³ L. C. v. Dietze: Landwirtschaft und Wettbewerbsordnung, Schmollers Jahrbuch 66. Jg. zweites H. 1942, 2. l.

a gazdasági verseny szolgálatába, s így individualista ellentmondás a kollektívizmus rendszerében.⁶⁴ Ezzel szemben a szintetikus irányított gazdaság, amely a magántulajdont a közérdek megsabta korlátokon belül intézményesen elismeri, szervesen be tudja állítani rendszerébe azt az elvet, hogy a jövedelem magassága a teljesítményhez igazodjék. Ez az elv azonban gazdasági téren elsősorban mégiscsak liberális elv, s így az irányított gazdaságban is marad számára érvényesülési lehetőség a piaci körzetben, míg a közigazgatás körében mindennemű gazdasági rendben csak a hierarchikus jövedelmi fokozatoknak megfelelő szerényebb keretek között juthat szóhoz. A hatósági versennyel kapcsolatban kell megemlékeznünk a gazdaság irányításának egyik mellékhajtásáról,⁶⁵ arról a versenyről, amelyet az üzemek és a termelési ágak folytatnak a gazdasági törvényhozás és közigazgatás döntéseinek kiharcolásáért.⁶⁶ Alapjában véve az alkalomszerű gazdaságpolitikai beavatkozás esetén is felmerül ez a probléma, úgyhogy kisebb mértékben a liberálisizmusnak is szembe kellett néznie vele, de átfogó jelentőségre csak az irányított gazdaságban tett szert. Itt esik igazán döntő súllyal a latba a gazdasági törvényhozás és a gazdasági közigazgatás pártatlansága, amelyet ismételten hangsúlyozzuk, a magas etikai színvonal mellett csak megfelelő szakképzettség és — nem egyszer csak kísérletezések útján megszerezhető bőséges tapasztalatok biztosíthatnak. Nincs a versenynek olyan faja, amely a tulajdonképeni (szabad) gazdasági versennyel olyan szöges ellentétben állana, mint a hatósági intézkedésekért folyó küzdelem. Elméletileg egyébként is csak bizonyos fenntartásokkal sorolhatjuk ezt a harcot a gazdasági versenyhez. A tökéletesen szabad versenynél az ésszerűségből és a piac velejáró áttekinthetőségéből indulunk ki. Ha racionális feltevésekkel élünk a gazdasági törvényhozásra és a bürokráciára nézve is, akkor a hatóságokért folyó versengés feleslegessé válna, mert döntésük úgyis a közgazdaságilag leghelyesebb irányban történne, úgyhogy mindennemű befolyásolás hiábavaló és felesleges lenne. A gazdasági törvényhozásért és a közigazgatási intézkedésekért folyó versengés tehát úgy a törvényhozás és a közigazgatás, mint a társadalomgazdasági szervezet kikerülhetetlenül tökéletlen

⁶⁴ L. p. o. Walter Weddigen: id. értekezés 156. l.

⁶⁵ Mint mellékhajtást nem vettük fel a verseny főfajait feltüntető sémánkba (2. l.).

⁶⁶ Stadler a következőképpen jellemzi a helyzetet: „Wer aber mit offenen Augen die heutige Wirtschaft betrachtet, sieht, dass heute viele Betriebe etwa an Stelle einer Absatzorganisation eine Interventionsorganisation besitzen und manche Reise die früher dem Kunden galt, erfolgt heute zu Sachbearbeiter des jeweils zuständigen Wirtschaftsverbandes. Es handelt sich hier, ich möchte sagen, um einen Wettbewerb um die Urteilsbildung des Sachbearbeiters, der nicht allwissend sein kann, sondern die Quellen seiner Entscheidung erst erschliessen muss.“

L. Max Stadler: id. értekezés 106. l. köv.

működésének a következménye. Olyanszerű jelenség az irányított gazdaságban, mint a súrlódás és az egyensúlyi zavarok a szabad verseny rendszere mellett: a valóságban feltétlenül számolni kell velük.

A szervezett versenynek egyik legjellegzetesebb válfaja a hatóságilag irányított verseny, amely gazdaságfeletti motívumokkal akarja fokozni a gazdasági teljesítményt. Weddigen szemléltetően vonja meg a párhuzamot a két véglet, a szabad verseny és a kollektivistikus hatósági verseny között. A szabadversenynél az érem egyik oldala a „szerzési ösztön“, másik oldala a „veszteség, illetve gazdasági csőd“, míg a kollektivistikus hatósági versenynél „a közjogi elismerés és jutalom“ áll a halálig terjedő „büntetéssel“ szemben.⁶⁷ Találón mutat rá továbbá a bolsevizmust illetőleg arra, hogy „a büntetés ezt a hiányzó lendítőerőt (felelősségérzetet, kötelességérzetet és az egyéni becsvágyat) csak korlátolt mértékben pótolhatja,“ annál is inkább, mert a büntetéstől való félelem miatt sokszor éppen a gazdaságilag és technikailag legtehetségesebbek húzódoznak a felelősségteljes állásoktól.⁶⁸ Ezzel szemben az irányított gazdaság intézményesen teret ad a tulajdonképpeni gazdasági versenynek is, s amellett hatóságilag rendezett versenyénél is a gazdasági szellem megváltoztatásán van a hangsúly.⁶⁹ Németországban a termelés körében a hatóságilag irányított versenyre példákat találunk az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt. Különösen fontos Minden Dolgozó Német Hivatásversenye (Berufswettkampf aller schaffenden Deutschen) és a Német Üzemek Teljesítményversenye. Előbbi az egyes munkások és tisztviselők között, utóbbi pedig tulajdonképpen az egyes üzemvezetők között folyik, és arra való tekintettel nevezhető üzemközi versenynek, hogy az üzemközösség a vezetőt és követőit egyaránt magában foglalja. Ugy a hivatásverseny, mint az üzemi verseny a német munkafront központi irodájának vezetése alatt áll. A hivatásverseny 1934-ben a német ifjúság versenyével indult meg és 1937-ben bővült ki minden alkotó német hivatásversenyévé. Ez a verseny elsősorban gazdasági. Az osztályozási irányelvek szerint ugyanis a legmagasabb teljesítmény a gyakorlati hivatásos munkánál legfeljebb 70, a hivatáselméletnél 30 és a világnézetnél 20 ponttal értékelhető, míg a sportot illetőleg csak a minimális követelményeknek kell eleget tenni.⁷⁰ A

⁶⁷ L. Walter Weddigen: id. értekezés 157. l. köv.

⁶⁸ L. Walter Weddigen: id. értekezés 178. l. köv.

⁶⁹ Nyilván a szabad versenyről a szervezett versenyre való átmenetnek tekinthető már a hatósági képességvizsgálat is.

⁷⁰ L. Arthur Axmann: Der Reichsberufswettkampf, Berlin, 1938. 115. l. köv. (Axmann munkája alapvető a német hivatásversenyre nézve. Az üzemek versenyével azonban már csak röviden foglalkozik (367—9. l.).

L. továbbá: Gerhard Starcke: Die Deutsche Arbeitsfront. Eine Darstellung über Zweck, Leistungen und Ziele, 115—141. l.

hívásversenynél még csak egy fokozatosan megvalósítandó követelmény az új gazdasági szellem,⁷¹ ellenben az üzemvezetők versenye túlnyomórészt szociálpolitikai és világnézeti, hiszen az üzemvezetők hatáskörébe csak a munkajog hatálya alá eső teendők tartoznak, akkor is, ha az üzemvezető egyben vállalkozó is,⁷² ami alól különösen a társas vállalatoknál fordul elő kivétel. Az üzemközi verseny szociálpolitikai jellegét mutatja az is, hogy a munkafront vezetője, Ley — arra való tekintettel, hogy a nemzeti szocialista mintaüzem legmagasabb kitüntetését csak kevés üzem nyerheti el, — 1936-ban a következő négy teljesítményjelvényt létesítette a Gau-versenyzők számára: 1. a hívásra való mintaszerű nevelés, 2. a mintaszerű népegészségügyi gondoskodás, 3. a mintaszerű otthonok és lakások és 4. a Kraft durch Freude-mozgalom előmozdításának jelvényét.⁷³ A Gau-oklevelekkel kitüntetett üzemek közül kerülnek ki a mintaüzemek. A nemzetiszocialista mintaüzemeknél azután a teljesítmény egyik fokmérője a gazdaságpolitikai eredmény is (pl. a négyéves terv előmozdítása).⁷⁴

A hívásverseny és az üzemek versenye tehát hatalmas gazdasági és szociális versenyek, amelyek szociális síkon különösen a gazdasági szellem megváltoztatásától is várják a teljesítmény emelkedését. Ha helyesnek is látszik az a felfogás, hogy az üzem első sorban gazdasági teljesítményközösség,⁷⁵ mindazonáltal a teljesítmény tetemes fokozása remélhető a szociális versenytől is, amely nem a gépet, hanem az embert állítja előtérbe.⁷⁶

A mezőgazdaság körében az olasz gabonacsata és a német birodalmi élelmezési rend termelési csatája⁷⁷ a legismertebb példái a hatóságilag rendezett versenynek.

⁷¹ L. Franz Horsten: Die nationalsozialistische Leistungsauslese. Ihre Aufgaben im Bereich der Nationalen Arbeit und praktische Vorschläge für ihre Durchführung. Würzburg, 1938, 60. l. és 81. l.

⁷² L. Felix Rössler: Der Führer des Betriebes, insbesondere die Rechtsnatur der Betriebsgemeinschaft und des Führeramtes, Schriften des Institutes für Wirtschaftsrecht an der Universität Jena, 13. Jena 1935, 8. l. köv. és 17. l. köv.

⁷³ L. Gerhard Starcke: id. munka 129. l.

⁷⁴ L. Arthur Axmann: id. munka 368. l. A világháború folyamán a „hadi mintaüzem“ címmel való kitüntetés lépett előtérbe.

⁷⁵ Schmidt professzor (Frankfurt a. M.) megállapítása.

L. Bericht über den Tag der Deutschen Wirtschaftswissenschaft 1938. (Leistungssteigerung der deutschen Wirtschaft). Schriften der deutschen wirtschaftswissenschaftlichen Gesellschaft, herausgegeben von Karl Bräuer, Bd. 6. Stuttgart und Berlin, 1939, 140 l.

⁷⁶ L. Th. Hupfauer: Leistungskampf und Leistungssteigerung „in“ Die nationalsozialistischen Musterbetriebe. Dritter Band. Die nationalsozialistischen Musterbetriebe 1939, 12. l.

⁷⁷ L. Helmuth Körner—Dr. Georg Claus: Wege zur Leistung in der Erzeugungsschlacht, Berlin, évszám nélkül (1941 körül), különösen 41. l. köv.

Magyarországon a mezőgazdaság fejlesztéséről szóló 1942. XVI. t. c., amely mezőgazdaságunk totális irányítását teszi lehetővé, mintagazdasá-

A teljesítmény emelését célozza továbbá a hivatásöntudat fokozása a rendi becsület eszméjének előtérbe állításával.⁷⁸ Ezen a téren az új rendiség a céhrendszer elgondolásait és intézményeit korszerű formában újítja fel.

Az irányított gazdaságban erősen elterjedt a „teljesítmény-verseny“ kifejezése. Óvatosan kell bánnunk ezzel a fogalommal. A verseny a termelékenység kérdésebe vág bele, ez pedig már világnézeti kérdés. Az organikus gazdaságnak egy olyan meggyőződés híve, mint Hunke is elismeri, hogy a szabad gazdasági rendszer anyagi téren nagy alkotásokat hozott létre.⁷⁹ Ezért az organikus gazdasági rend szempontjából is akkor érhető el a legmagasabb teljesítmény, ha biztosítva van az összhang a gazdasági szabadság és az irányítás között.

Befejezésül még csak néhány szót arról, hogy a nem gazdasági motívumok súlya más a békegazdaságban és más a hadigazdaságban. Heroikus korszakokban a gazdaság feletti indítókoknak a gazdasági problémák megoldásához nagy mértékben hozzá kell járulniok. Ezt követeli meg a nemzeti lét érdeke. De ilyen korszakokban is a gazdasági élet az a terület, ahol a jogi biztosítékok a legkevésbé nélkülözhetők. Az irányított békegazdaságban azután a verseny gazdaságfeletti indító okai tetemes szerepet játszhatnak ugyan, de a hadi gazdasághoz képest jelentőségüknek már csak azért is csökkennie kell, mert a háborús korlátozások egy része feltétlenül el fog esni. Az eljövendő békegazdaság tehát előreláthatóan bizonyos mértékben vissza fog kanyarodni egy szabadabb, bár nagy vonalakban irányított gazdaság felé. Ebben a rendben pedig a szoros értelemben vett gazdasági verseny — a piaci verseny — nagyobb mértékben fog érvényesülni, mint manapság.

Utóirat. Fenti dolgozat forrástanulmányait 1942. végén zártuk le. Azóta a kartellek leépítése, illetve funkcióiknak más szervekre való átruházása még inkább előrehaladt a Német Birodalomban. Ez év április havában Kehrl a birodalmi gazdasági minisztérium részéről bejelentette, hogy a 2.500 jegyzékbe vett kartell közül mintegy 2.000 el fog tűnni. Igaz, hogy ezek közül mintegy 1.000 kondíciókartell, amelyeknek a teendőit már korábban az ipari gazdaság szervezetének megfelelő csoportjai vették át. Növekedett azonban a birodalmi egyesülések jelentősége is. Mindezek alapján valóban el lehet mondani, hogy Németországban a magángazdasági jellegű kartellek alkonya beköszöntött. De, hogy a békegazdaságban ez az irányzat mennyire lesz tartós, arra nézve nem lehet jóslatokba bocsátkozni. Minden esetre figyelemre méltó jelenség, hogy a háborús gazdasági

gok, kísérleti-birtokok és vármegyei termelési versenyek vagy mezőgazdasági kiállítások felállításával, illetve elrendelésével az irányított versenyt intézményesen biztosítja.

⁷⁸ Saját becsületbíróságokat szerveztek a gazdasági rendek közül a kézműnél és az ipar körében. Ezek a becsületbíróságok az ipari gazdaságnál nem állami, hanem autonóm jellegűek. Még nem állapítható meg, hogy mennyire válik be ezen bíróságok intézménye.

L. Justus Wilhelm Hedemann: id. munka 85. lap és 281. l. k.

⁷⁹ L. Heinrich Hunke: id. munka 11. l.

korlátozások közepette egyesek a versenyhez való visszatérés követelményét kezdik hangoztatni. Dietze legutóbb éppen a német mezőgazdaság számára követelte a versenynek a békegazdaságban való helyreállítását, noha a mezőgazdaság tudvalevőleg az a termelési ág, ahol a szabad verseny a legkésőbb hódított tért és a legrövidebb ideig tudta magát tartani. Dietze legfontosabb érve az, hogy a mezőgazdaság körében nem lehet szó a monopolisztikus nagyüzem előtérbe nyomulásáról, úgyhogy a mezőgazdaság tisztán termelésttechnikai szempontból inkább kedvez a verseny rendszerének, mint az ipar. (L. C. v. Dietze: id. értekezés 4. lap.)

A fennálló könyvbeszerzési nehézségek folytán csak a kézirat lezárása után tudtuk megszerezni az Akademie für Deutsches Recht újabb kiadványát, amely a verseny jelentőségét a kialakulófélben levő irányított gazdaság szempontjából sok oldalról elemzi. (I. Der Wettbewerb als Mittel volkswirtschaftlicher Leistungssteigerung und Leistungsauslese. Mit Beiträgen von Th. Beste u. a. . . vorgelegt von Günther Schmolders. Schriften der Akademie für Deutsches Recht, Gruppe Wirtschaftswissenschaft Heft 6., Berlin, 1942, 216. l.)

Egy nemrégiben megjelent svájci munka is a verseny alapvető jelentőségét hangsúlyozza, bár elismeri a gazdasági irányítás szükséges voltát. (I. Walter Adolf Jöhr: Theoretische Grundlagen der Wirtschaftspolitik, Band I. die Argumente der Wirtschaftsfreiheit. Das Modell der vollkommenen Konkurrenz und seine Annäherungen an die Wirklichkeit. St. Galler Wirtschaftswissenschaftliche Forschungen Band 1. St. Gallen, 1943. 267. l.)

ifj. Boér Elek

SZEGED
VÁROSI
NYOMDA
RT.
1 9 4 3